Samogłoski proste (monoftongi) języka wilamowskiego – cechy widmowe

1. Istniejące opisy

W istniejącej literaturze brak jest opisu akustycznego samogłosek wilamowskich. Dwa główne źródła na temat fonetyki i fonologii wilamowskiej – Kleczkowski (1920) i oparty na nim Ritchie (2012) – zawierają opisy impresjonistyczne (czyli „ze słuchu") i koncentrują się w dużej mierze na fonologii i jej powiązaniu z ortografią. Tak więc poniższy szkic jest w istocie pierwszym opracowaniem akustycznym.

Według ww. źródeł wilamowski system samogłoskowy składa się z dziewięciu monoftongów (samogłosek prostych) – /i ɨ ʏ e ø a ɑ ɔ u/ – oraz sześciu dyftongów (samogłosek złożonych) – /ɪə yø eɪ øə aɪ ɔy/ (Ritchie 2012: 34). Tabela 1 (za Ritchiem 2012: 34) ilustruje powiązania między wymową przedstawioną w transkrypcji IPA sugerowanej przez Ritchiego a pisownią wg Króla (2011). Warto zauważyć konwencję stosowania liter <å> i <a>. Może ona być nieco myląca dla osób znających języki skandynawskie, ponieważ obie litery oznaczają głoski z rejonu [a], przy czym <å> oznacza głoskę bardziej przednią. Pozostałe elementy ortografii Króla to mieszanka składników polskich (np. <y> dla /ɨ/) i niemieckich (np. <ö>, <ü>), co nie jest zaskoczeniem biorąc pod uwagę sytuację socjolingwistyczną wilamowskiego.

Tabela 1. Samogłoski wilamowskie (za Ritchiem 2012: 34).

Głoska (IPA)	Ortografia Króla (2011)
i	i
ɨ	y
ʏ	ü
e	e
ø	ö
a	å
ɑ	ɑ
ɔ	o
u	u

Głoska (IPA)	Ortografia Króla (2011)
ɪə	jy
yø	iö
eɪ	ej
øə	öe
aɪ	åj
ɔʏ	oü

Zakładając wartości zbliżone do tzw. „samogłosek podstawowych", można by przedstawić je na tradycyjnym czworokącie samogłoskowym jak na Rys. 1. Zauważyć należy, że umiejscowienie samogłoski /ɨ/ nie odpowiada jej wartości w systemie „samogłosek podstawowych" Międzynarodowego Stowarzyszenia Fonetycznego (IPA), gdzie jest to samogłoska przymknięta centralna. Dla języka polskiego /ɨ/ jest zazwyczaj opisywana jako samogłoska przednia scentralizowana, półprzymknięta; taką też wartość przyjęto w czworokącie na Rys. 1.

2. Charakterystyka ogólna

Ten dość rozbudowany system ma ogólnie charakter typowy dla języków germańskich, choć w porównaniu do systemu standardowego współczesnego języka niemieckiego posiada mniej monoftongów, a więcej dyftongów; iloczas (długość) samogłosek najprawdopodobniej nie jest dystynktywny

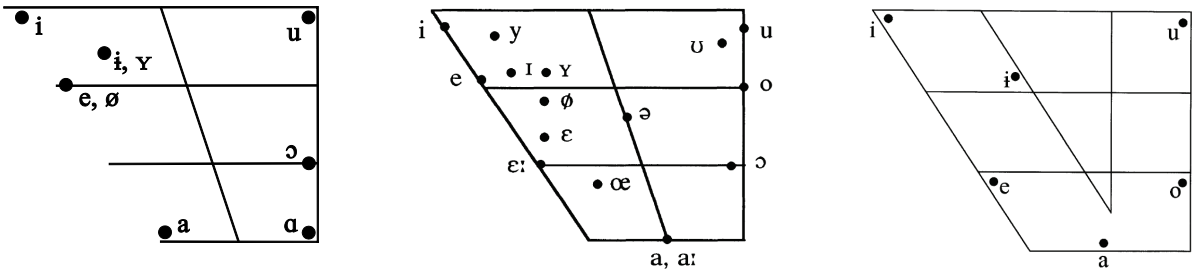

Rys. 1. Czworokąt samogłoskowy dla wilamowskiego (po lewej) na podstawie transkrypcji Ritchiego (2012). Dla porównania: standardowy niemiecki (środek, Kohler 1999: 87) i polski (po prawej, Jassem 2003: 105).

(choć Kleczkowski [1920] omawia pewne zagadnienia iloczasowe). Występują samogłoski przednie zaokrąglone (jest to jedna z cech charakterystycznych języków germańskich).

Kwestia iloczasu jest szczególnie interesująca. Wśród języków germańskich można wskazać – w pewnym uproszczeniu – dwie skrajne sytuacje jeśli chodzi o współczesne odzwierciedlenie iloczasu samogłosek. W niektórych językach – np. w duńskim – samogłoski długie i krótkie mogą występować „parami". Dla danej jakości samogłoski może występować samogłoska krótka i długa o bardzo podobnej barwie, np. długie /a/ w *bane* /baːnə/ i krótkie w *bande* /banə/. W takich przypadkach kontrast faktycznie opiera się na fizycznej długości.

W językach z drugiego końca tego spektrum – najlepsze przykłady to niderlandzki, a zwłaszcza afrikaans – iloczas jako taki nie ma znaczenia kontrastywnego, a samogłoski różnią się tylko brzmieniem. Np. kontrast między niderlandzkim /i/ a /ɪ/ jest podobny do kontrastu w polskim między /i/ a /ɨ/ (np. w słowach *mi – my*): nie opiera się na fizycznej długości, lecz na barwie. Zazwyczaj sytuacja jest taka, że samogłoska historycznie długa jest bardziej „skrajna", a samogłoska historycznie krótka – „scentralizowana" (jak w powyższym przykładzie). Może też być tak, że samogłoska historycznie długa ulega dyftongizacji: np. historycznie długie /eː/ niderlandzkie przechodzi we współczesnych akcentach zachodniej Holandii w [ei], a w afrikaans przeszło w /iə/.

Większość języków germańskich znajduje się na tym continuum gdzieś pośrodku, tzn. kontrasty między samogłoskami opierają się zarówno na jakości (brzmieniu), jak i iloczasie; przy tym iloczas może być wykorzystywany allofonicznie (tzn. nie do realizacji opozycji fonemicznych). Należy tu np. standardowy współczesny język niemiecki.

Wilamowski zdaje się należeć dość zdecydowanie do tych języków germańskich, które kontrasty samogłosek opierają na barwie; dlatego znajomość charakterystyki widmowej samogłosek jest bardzo ważna. Przy tym samogłoski proste (monoftongi) odpowiadają głównie samogłoskom „krótkim" w językach spokrewnionych. Kwestią otwartą pozostaje, czy należy tę sytuację traktować jako uproszczenie systemu niemieckiego, a jeśli tak – to czy jednym z czynników prowadzących do takiego uproszczenia był ciągły i rozległy kontakt z językiem polskim (w którym nie ma iloczasu) i powszechna dwujęzyczność wilamowian. System dyftongów jest dość złożony, a ich powiązania z samogłoskami języków pokrewnych są mocno skomplikowane.

3. Metodologia pomiarów

Spośród nagrań sporządzonych na potrzeby projektu *Dziedzictwo językowe Rzeczypospolitej* wybrano dwa – jedno w wykonaniu kobiety, a drugie – mężczyzny. Na podstawie transkrypcji wypowiedzi w

ortografii Króla (2011) oznaczono w programie Praat wszystkie nadające się do analizy samogłoski proste występujące w sylabach akcentowanych znajdujących się w odległości co najmniej dwóch sylab od końca frazy intonacyjnej. Następnie dokonano pomiaru częstotliwości pierwszych dwóch formantów każdej samogłoski. Otrzymane w ten sposób dane wyrażone w hercach (bez normalizacji) przedstawione są poniżej w postaci standardowych diagramów samogłoskowych. Orientacja wykresów (początek układu w prawym górnym rogu, F1 na osi pionowej) odpowiada tradycyjnemu czworokątowi samogłoskowemu . Wykresy można więc (z pewnymi zastrzeżeniami) interpretować tak, że samogłoski przymknięte znajdują się u góry, a otwarte na dole; przednie po lewej, a tylne – po prawej. Więcej informacji wprowadzających na temat akustycznego opisu samogłosek można znaleźć w osobnym pliku na portalu projektu.

4. Wyniki

Mówczyni RH to kobieta w wieku lat 82. Nagranie wykorzystane do analizy zawierało mowę spontaniczną – opis Wilamowic. Układ samogłosek jest ogólnie zgodny z istniejącymi opisami. Występuje wyraźne rozróżnienie między /i/ a /ɨ/ (na diagramie ta druga oznaczona jest przy użyciu symbolu /y/, jak w ortografii Króla [2011]). Z kolei /e/ ma pozycję nieco bardziej przymkniętą niż średnia. Samogłoski zaokrąglone przednie /ʏ ø/, oznaczone na diagramie odpowiednio jako /ue oe/, wykazują typową pozorną centralizację, która jest efektem zaokrąglenia warg. U tej osoby prawdopodobnie brak jest mocnego rozróżnienia samogłosek /ɑ ɔ/ (oznaczonych na diagramie /ao o/) pod względem brzmienia – prawdopodobnie kontrast opiera się głównie na mocniejszym zaokrągleniu warg w /ɔ/ (choć nieformalnie na podstawie wrażenia słuchowego można stwierdzić, że /ɑ/ również jest zaokrąglone). Obydwie te samogłoski są średnie tylne. /u/ znajduje się w typowej pozycji przymkniętej tylnej, a /a/ jest centralne (nie przednie ani tylne).

Mówca JG to mężczyzna w wieku 83 lat. Nagranie wykorzystane do analizy zawierało mowę spontaniczną – luźne wypowiedzi na różne tematy. I tu /ɨ/ nie wykazuje większej centralizacji. Samogłoska /e/ jest relatywnie wyższa niż u RH, skutkiem czego między nią a /a/ rozpościera się spory obszar fonetycznie „niewykorzystany" – widać to nawet na diagramie ukazującym wartości pomiarów dla pojedynczych samogłosek. Samogłoski /ʏ ø/ wykazują typową pozorną centralizację. Najistotniejszą różnicą między tym mówcą a RH jest zachowanie kontrastu między /ɑ/ a /ɔ/, przy czym /ɑ/ jest względnie wysokie (średnie) i lekko zaokrąglone. Natomiast /o/ jest zauważalnie wyższe (półprzymknięte). Samogłoska /u/ jest przymknięta tylna, a /a/ – centralna lub lekko bardziej tylna.

W obu przypadkach można by pokusić się o drobne korekty transkrypcji fonetycznej sugerowanej przez Ritchiego. Po pierwsze, u obojga mówców samogłoska /ɨ/ znajduje się mniej więcej na linii prowadzącej od /i/ do /a/, na której leży również /e/. Przy ścisłym zastosowaniu konwencji Międzynarodowego Towarzystwa Fonetycznego (IPA) lepszy byłby zapewne symbol /ɪ/, używany w podobnej sytuacji np. w transkrypcjach fonemicznych języka niemieckiego, niderlandzkiego i angielskiego. Symbol /ɨ/ sugeruje samogłoskę centralną przymkniętą; jest co prawda stosowany zazwyczaj wobec polskiej samogłoski oznaczanej w ortografii jako <y>, ale nawet w tym przypadku mógłby być przedmiotem dyskusji.

Po drugie, u obojga mówców mamy do czynienia z pewnym zaokrągleniem warg w samogłosce /ɑ/, która nie jest w pełni otwarta. W tym przypadku argument jest silniejszy niż dla /ɨ/. W transkrypcji opartej na IPA należałoby stosować co najmniej symbol /ɒ/ oznaczający samogłoskę tylną otwartą zaokrągloną; jest on nawet używany w transkrypcji wielu odmian angielskiego (zwłaszcza brytyjskiego) na oznaczenie samogłosek, które nie są w pełni otwarte. Można sobie nawet wyobrazić argument

za zastosowaniem symbolu /ɔ/, przy czym wtedy symbolem dla samogłoski przedstawianej w ortografii <o> musiałoby być /o/.

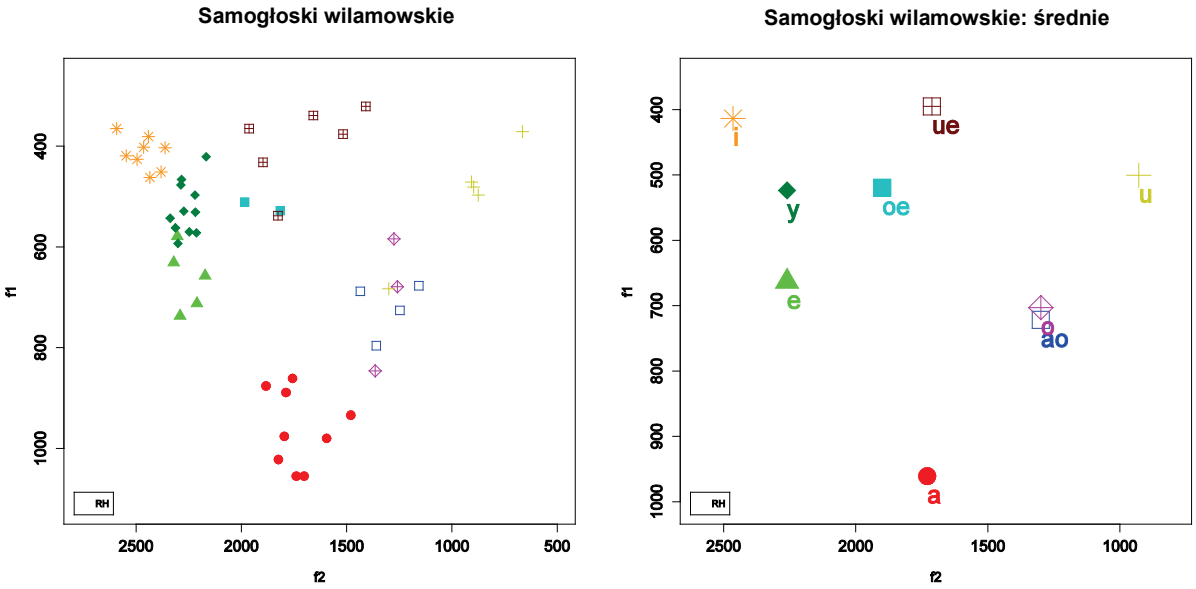

Rys. 2. Samogłoski wilamowskie u mówczyni RH. Po lewej pojedyncze pomiary, po prawej – średnie dla poszczególnych samogłosek. Konwencje transkrypcji: /ɨ/ = y; /ʏ/ = ue; /ø/ = oe; /ɑ/ = ao.

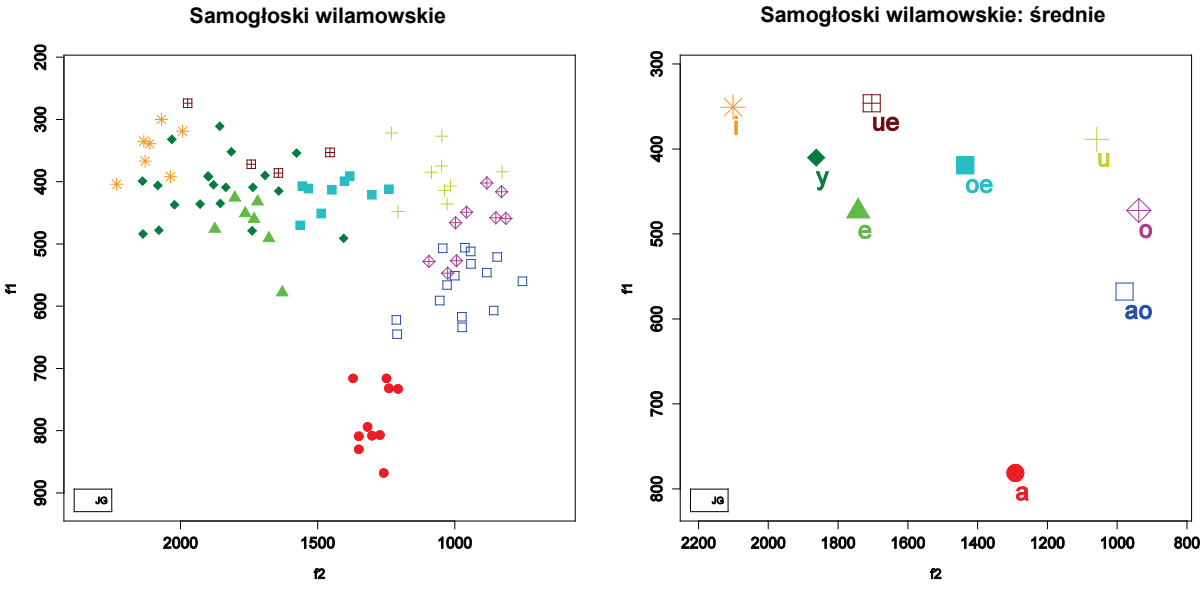

Rys. 3. Samogłoski wilamowskie u mówcy JG. Po lewej pojedyncze pomiary, po prawej – średnie dla poszczególnych samogłosek. Konwencje transkrypcji: /ɨ/ = y; /ʏ/ = ue; /ø/ = oe; /ɑ/ = ao.

5. Przykłady

Głoska (IPA)	Ortografia	Tłumaczenie	Audio
i	kl**i**ny	‘małe’	
ɨ	h**y**ta	‘dom, chata’	
e	śt**e**kikjy	‘piętrowy’	
ʏ	b**ü**wa	‘chłopcy’	
ø	str**ö**sa	‘ulice’	
a	gym**å**n	‘gmina’	
ɑ	g**a**tła	‘ogródek’	
ɔ	**Z**owyś	‘Jawiszowice’	
u	n**u**na	‘zakonnice’	

6. Źródła

Jassem, Wiktor (2003). „Polish”. *Journal of the International Phonetic Association* 33(1): 103–107.

Kleczkowski, A. (1920). *Dialekt Wilamowic w zachodniej Galicji. Fonetyka i fleksja*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.

Kohler, Klaus (1999). „German”. *Handbook of the International Phonetic Association*. Cambridge: Cambridge University Press. 86–89.

Król, Tymoteusz (2011). *S'ława fum Wilhem*. Wilamowice: Drukarnia “Dimograf.

Ritchie, Carlo (2012). *Some considerations on the origins of Wymysorys*. Rozprawa doktorska, Uniwersytet w Sydney.

Opracowanie:
Jarosław Weckwerth
Wydział Anglistyki
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
wjarek@wa.amu.edu.pl